

II PhD конференція
Докторської школи НаУКМА
Наукова робота: відкритість і відповідальність
31.01.2013 – 04.02.2013

Зберігаючи ідентичність: підпільні українські греко-католики у Радянському Союзі (1946-1968 рр.)

Катерина Будз

Докторська програма “Історія Східно-Центральної
Європи”

Науковий керівник: к.і.н., PhD, доцент Шліхта Н.В.

Вступ

- Українська Греко-Католицька Церква (далі - УГКЦ) була ліквідована на так званому Львівському “соборі” 1946 р., після якого більшість духовенства “возз’єдналася” з Російською Православною Церквою (далі - РПЦ).
- більшість священників, які відмовились перейти у православ’я, були заарештовані за «зраду Батьківщини» чи «контрреволюційну діяльність» (ст. 54 Кримінального кодексу УРСР)

Рамки дослідження

Хронологічні:

- від 1946 р. (ліквідація УГКЦ у Галичині) до 1968 р. (нова хвиля репресій проти духовенства УГКЦ у зв'язку із відновленням ГКЦ у Чехословаччині).

Географічні:

- територія Галицької Митрополії, що після Другої світової війни увійшла до складу СРСР (Львівська, Дрогобицька (з 1959 р. – у складі Львівської) Станіславська (з 1962 р. – Івано-Франківська) та Тернопільська області).

Дослідницькі запитання

- Визначити моделі конфесійного вибору духовенства, чернецтва і вірних УГКЦ у 1946-1953 рр. – на користь Православної, Римо-Католицької Церков чи греко-католицького підпілля;
- простежити основні стратегії опору і виживання УГКЦ в атеїстичному суспільстві;
- проаналізувати специфічність конфесійної ідентичності підпільних греко-католиків та з'ясувати роль відмежування від православ'я, римо-католицизму та “возз'єднаних” греко-католиків для ствердження своєї “іншості”.
- Дослідницька гіпотеза:
Виживання підпільної Церкви у радянський час було зумовлене не так її відкритим опором, як конспірацією та пристосуванням до вимог радянського суспільства. Важливу роль у збереженні питомої греко-католицької ідентичності відіграло протиставлення релігійних практик “катакомбників” обрядовим і національним особливостям Православної і Католицької Церков.

Методологія

- студії ідентичності
- студії пам'яті
- антропологічна історія
- соціологія релігії
- просопографія
- метод усної історії

Історіографічні тенденції

- Більшість наявних праць, присвячених підпільному періоду УГКЦ, написані в традиції “тоталітарної парадигми”, з основним акцентом на державних репресіях щодо Церкви та опорі духовенства і вірних. Педалювання на мучеництві та національній місії УГКЦ звужує коло дослідницьких питань та підбір джерел.
- Дане дослідження має на меті критичну переоцінку архівних джерел та залучення усної історії для вивчення внутрішнього життя підпілля. Планується інтегрувати тему у загальний контекст “Soviet Studies”, використавши надбання західної совітології не лише тоталітарної, а й ревізійної (Ш. Фітцпатрик) та пост-ревізійної (С.Коткін) шкіл.

Моделі конфесійного вибору у 1946–1953 рр.

- Близько 80 % греко-католицького духовенства під тиском влади “возз’єдналося” з РПЦ, а більшість “невозз’єднаних” були засуджені. Позаяк обидві категорії духовенства відчували тиск влади, мали однакову богословську підготовку і прихильно ставилися до національного руху, важко говорити про якісь закономірності, радше про індивідуальне сприйняття “возз’єднання” як формальності чи зради.
- Чернецтво – це група, яка найменше інкорпоровалася у РПЦ. Хоча радянські уповноважені звітували, що більшість насельників ліквідованих монастирів залишили монаший спосіб життя, наявність значної кількості підпільних монастирів підважує цю тезу.
- Позиція мирян щодо переходу загалом залежала від дій священика, хоч часом і суперечила їм. В умовах відсутності підпільного духовенства миряни приймали рішення на користь “возз’єднаних” церков, костелів або навіть здійснення обрядів без священиків. Навіть у 1960–х рр. зберігалися населені пункти (так звані “загроженої терени” у радянських документах) з особливо ворожим ставленням вірян до православ’я.

Підпільні греко-католики і радянська влада

- Митрополит Андрей Шептицький, який очолював УГКЦ у 1901 – 1944 рр., загалом дотримувався принципу лояльності до світської влади. Ліквідація УГКЦ після смерті Митрополита, репресії щодо ієрархії та духовенства, як і атеїстичний та російський характер радянського режиму стали на заваді лояльному ставленню греко-католиків до нової влади.
- разом з тим у зверненнях греко-католиків до влади після 1953 р. з проханням відновити права УГКЦ у Радянському Союзі постійно наголошувалося на їх лояльності до влади та дотриманні радянських законів. Утім, така навичка “розмовляти по-більшовицьки” є радше свідченням інакодумства, ніж лояльності.
- підпільні греко-католики вважалися за визначенням нелояльною категорією. Нелегальні форми опору владі проявлялися як в таємних богослужіннях, так і в самовільних захопленнях знятих з реєстрації церков.

Ставлення підпільних греко-католиків до православ'я

- РПЦ сприймалася як “неправдива” (з огляду на відсутність злуки з Римом та співпрацю з владою), російська, тобто національно чужа, та “совєтська” Церква.
- “Возз’єднані” священники здебільшого вважалися “зрадниками”, хоча з другої половини 1950–х рр. завдяки зусиллям підпільної ієрархії деякі з них переходили у підпілля, часом залишаючись на православних парафіях. Ставлення вірян до вчорашніх священників УГКЦ все ж було кращим, ніж до кадрового духовенства РПЦ.
- Відмежування від православ'я в обрядовому житті стало визначальною рисою конфесійної ідентичності підпільної Церкви.

Ставлення до римо-католицизму

- відвідини костелу варто розглядати як прояв опозиції до державного сценарію переходу греко-католиків у лоно РПЦ
- разом з тим дехто з вірян не відвідував костели через пам'ять про польсько-українські протиріччя
- стосунки підпільного і римо-католицького духовенства можна охарактеризувати як взаємодопомогу
- костели мали важливе значення для виживання підпільної Церкви (легальне відвідування богослужінь здійснення обрядів, пошук кандидатів на підпільних священиків та монахів)
- підпільні греко-католики все ж мали чітке розуміння свого обряду й уникали конфесійної та обрядової асиміляції з РКЦ.

Висновки

- Підпільна греко-католицька громада стверджувала свою ідентичність через відмежування від радянської атеїстичної влади, Російської Православної Церкви та, частково, Римо-Католицької Церкви. Усвідомлення власної окремішності у поєднанні з системою конспіраційних заходів та легальними і нелегальними формами спротиву забезпечили виживання забороненої Церкви у Радянському Союзі.

Перспективи та обмеження

- Можливе звуження теми до вивчення або аспектів ідентичності, або практичного виміру виживання.
- Основні обмеження стосуються джерел. Великий масив архівного матеріалу, що його необхідно опрацювати, є одночасно малоінформативним та нерепрезентативним щодо теми дослідження. Тому в основу роботи ляжуть джерела усної історії, що також ставить проблему репрезентативності та суб'єктивності. Утім, критичний порівняльний аналіз цих двох основних типів джерел допоможе якомога ширше висвітлити тему виживання та збереження ідентичності підпільних греко-католиків у Радянському Союзі у 1946–1968 рр.

Дякую за увагу!